

RAMAZANOĞULLARI BEYLİĞİ MİMÂRİ ESERLERİNDEN ADANA ULU CÂMİİ

Dr. Nusret ÇAM

Oğuzların Üçok kolundan Yüreğir boyuna mensup bulunan Ramazanoğulları 1352-53 senesinde Memlûklere tâbi bir beylik olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Önceleri Adana ve Misis havalisine hakim olan bu beylik, Şehâbeddin Ahmet'in (1383-1416) son zamanlarında Ayas, Sis ve Tarsus'u da idaresi altına aldı. Ancak, Ramazanoğol'arı'nın en parlak devri, 25 yıl hüküm sürmüş olan Garseddin Halil Bey (1485-1510) ile başlayan devirdir. Bu beylik 1516'da Osmanlı İmparatorluğuna bağlandıktan sonra Beyliğin başına yine aynı aileden Mahmut Bey getirildi. Osmanlılara bağlı olarak varlığını 1608 yılına kadar devam ettiren ve sınırları doğuda Tell Hamdun (1); batıda Tarsus ve Gülek; Kuzeyde Bor ve Şucaeddin (Ulukışla), güneyde Akdeniz'e kadar uzanan Ramazanoğulları Beyliği'nin en istikrarlı ve mesut zamanı, Piri Bey'in (Paşa)-devrine (1520-1568) rastlamaktadır.

Kilikya Ermeni Kırallığı ile yaptıkları savaşlar neticesinde Çukurova'nın Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılmasında büyük hizmeti geçen Ramazanoğulları, Beyliğin iik kuruluşundan itibaren, Memlûklülerin önemli bir şehri olan Halep'le de münasebet hali de bulunmuşlardır. Bu sebeple Adana, Misis, Tarsus, Tell Hamdun, Kızıldağ, Bor ve Tekürşen'de olduğu gibi Halep'de de bazı binalar-yapmışlardır (2). Ramazanoğulları'nın bu şehirlerde yaptırdıkları 6 câmî, 3 mescid, 1 namazgâh, 5 medrese, 3 han, 8 hamam, 2 türbe, 2 imârethane, 4 çeşme, 1 sebil, 2 arastâ, 5 konak ile çok sayıda dükkan, işyeri, değirmen ve su dolaplarından ancak pek azı günümüze gelebilmiştir.

1- Ramazanoğulları Beyliği zamanında önemli bir yerleşme merkez olan Tell-Hamdun'un bugün neresi olduğu bilinmemektedir. Faruk Sümer, burasının Toprakkale civarında bir yer olabileceğini belirtirken (Bkz. Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar, Tarih Araştırmaları Dergisi, I, Ankara, 1953. s. 25). Leons Alishan, bu kasaba hakkında bazı tahmini bilgiler vermiş ve çizdiği haritada Ceyhan Nehrinin doğusunda, Osmanîye'nin kuzey batısında göstermiştir. (Bkz. Leons Alishan, Sissosuan, Venise, 1899, s. 51, 61, 233).

2- 946 tarihli Ramazanoğlu Piri Paşa vakfiyesinin Türkçe tercümesi, s. 19. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşivi, Ankara.

Ramazanoğulları'nın yaptırdıkları en önemli eser, Adana'daki Ulu Câmîdir. Selçuklu, Artuklu, Memlûklü, Zengi ve Osmanlı üslûplarını mükemmel bir tekeriple bünyesinde toplayan bu câmî, türbe, medrese, mescid, hacemlik, selamlık, imaret, hamam, arasta, çeşme ve çarşılarla birlikte bir manzûme halinde yapılmıştır. Ancak bugüne kadar esaslı bir şekilde incelenmemiştir. Biz bu yazımızda Adana Ulu Câmî ile ilgili incelememizi, -bir makale çerçevesine sığdırarak-nakletmeye çalışacağız.

a) **Bulunduğu Yer:**

Vakfiyelerde Câmî-i Cedîd olarak geçen ve bazı kaynaklarda Yeni Câmî olarak zikredilen Ulu Câmî, kendi adını verdiği mahallede, Kızılay Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

b) **Mimarisi:**

Câmî, bünyesindeki türbeyle birlikte dıştan 34,70x32,70 m. ebadında olup, son cemaât mahallinin batı tarafında 14,75x11,20 m. ölçüsünde bir mekân daha bulunmaktadır. Batıda bir; kuzeyde iki sıra halinde yer alan revakların ve her iki yönde bir sıra sundurmanın çevirdiği dikdörtgen avlunun kıblesinde yer alan harim 11,40x23,30 m. ölçüsündeki bir saha üzerine bina edilmiştir (Şekil 1).

Ulu Câmî, plân ve fonksiyon itibarıyla üç ayrı bölümden meydana geldiği için bunları ayrı ayrı ele almak gerekmektedir. Bunlar; Câmî, Türbe ve Câmîin batısındaki dikdörtgen plânlı eski bölümdür.

Asıl Câmî: Adana Ulu Câmî harimi, her biri küçük ve sade başlıklı dört sütun üzerine inşa edilen beşer sivri kemer gözlü kibleye paralel iki sahandan meydana gelmiştir. (Resim 1). Bunlardan mihrap önü mekânı, köşelerde geçişi üçgenlerin sağladığı bir kubbeyle, diğer yerler ise çapraz tonozlarla örtülmüştür. Dıştan Memlûk kubbelerini hatırlatan mihrap önünün sivri kubbesi, siyah-beyaz taşların münavebeli olarak kullanılması ile meydana gelmektedir. Her kenarda bir sivri kemerli peneerenin yer aldığı oniki köşeli yüksek kasnak üzerine oturmakta olan bu kubbe kurşunla kaplanmıştır. Kemerleri duvarlara bağlayan konsollarda devşirme malzeme kullanılmıştır.

Harimin batısında yer alan kibleye dik bir şekilde tanzim edilmiş 3 m. genişliğinde ve 11,20 m. boyundaki mekân, iki kubbe ve bir yarım kubbe ile örtülmüştür. (Resim 2) İkinci bir son cemaât mahalli durumunda olan bu mekân, bir pencere ve bir kapı ile doğudaki harime; bir ara kapıyla kuzeydeki son cemaât mahalline; bir kapıyla da batıdaki hazireye açılmaktadır. Ancak, bu son kapı artık kullanılmamaktadır.

Câmîin biri doğrudan doğruya avluya, diğeri batıdaki bölümün kubbeli dehlizlerinden sonra revaklı son cemaât mahalline açılan iki taç kapısı vardır. Sıcak

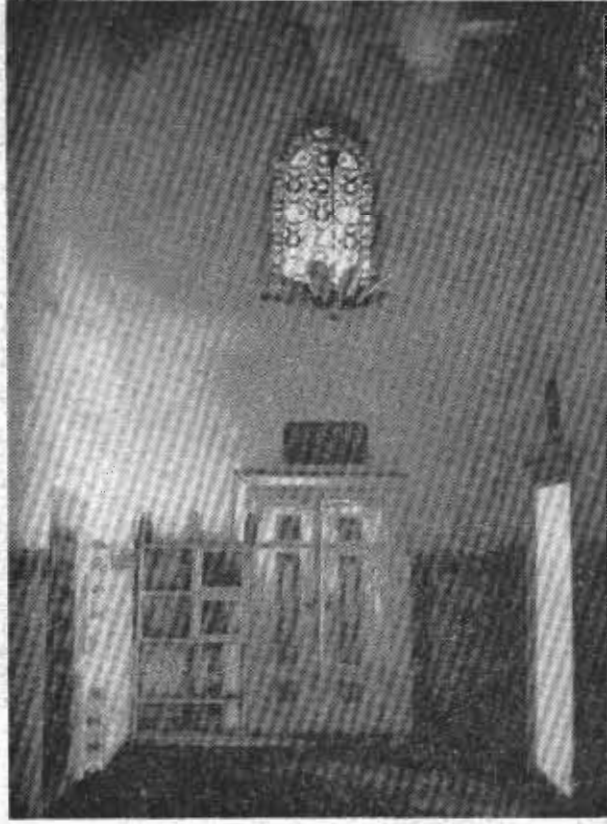

Resim 1: Adana Ulu Câmiin harimi.

iklimin tesirini hafifletmek için oldukça geniş yapılan asıl son cemaât yeri, kuzeydeki dikdörtgen avlunun batısında bir sıra, kuzeyinde ise iki sıra halinde tanzim olunan revaklardan teşekkül etmektedir. (Resim 3). Ayrıca her iki yönde bir sıra sundurma bulunmaktadır. Ancak bu sundurmanın muhdes olduğu sanılmaktadır. Burada bulunan ve yazlık mihrâbiye vazifesi gören bir mermer kürsü de şimdiki haliyle muhdestir.

Köşeleri hafifçe pahlanmış olan dikdörtgen şeklindeki hantal başlıklar üzerinde sivri kemerlerin istinad ettiği son cemaât yeri sütunları, sekiz köşeli kasnak üzerine inşa edilen ve Türk kiremitleri ile kaplanmış bulunan pandantifli kubbeleri taşımaktadır (Resim 5). Bu kubbelerin sayısı yirmi biri bulunmaktadır. Her kemer gözünün karşısında sivri alınlıklı bir pencerenin yer aldığı kuzey revakı, profilize alınlıklı dikdörtgen ve sade bir kapıyla batıdaki bölüme bağlanırken, avlunun batısındaki revak da çini kaplamalı bir alınlıkla süslenmiş olan dikdörtgen bir ara kapıyla harimin batısındaki mekâna açılmaktadır. Batı duvarının kuzey ucunda büyük bir dolap nişi yer almaktadır.

Geometrik desenli kompozisyonlar halinde siyah beyaz mermerlerle döşenen avluda bu sıcak iklime rağmen orijinal şadırvan veya başka bir su tesisatı bulunmamaktadır. Ancak birkaç sene önce küçük bir şadırvan çanağı konulmuştur.

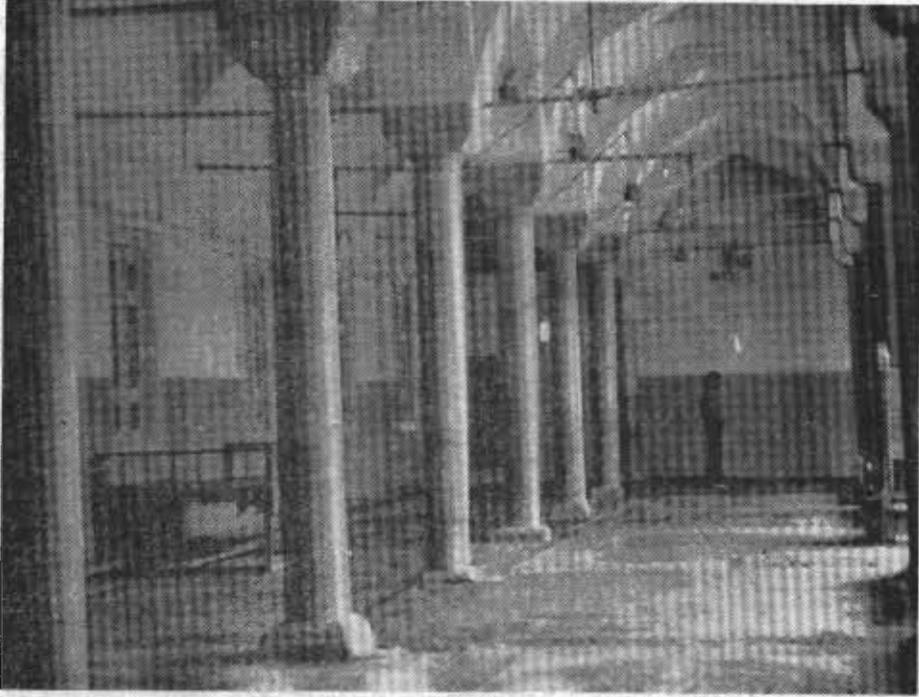

Resim 2: Harimin batısındaki dikine mekân

Harimin kuzey duvarı, siyah-beyaz taş sıralarından meydana gelen kısa ayaklar üzerinde yükselir ve aynı renkteki taşlarla örülü olan, etrafı geometrik ve mukarnas tezyinatlı iki silme ile çevrilmiş üç sivri kemerden teşekkül etmektedir. (Resim 4) İklim dikkate alınarak bu kemerler büyük yapılmış olup her üçü de harime açılan kapı durumundadır. Bu kapılara söve profilleri konulmamıştır. Cephe, kiremit kaplı çatının saçaklarını taşıyan profilli konsollarla tamamlanmıştır.

Kuzeydeki üç kapı boyunca uzanan ve ince ahşap sütuncuklar üzerine inşa edilen müzzin mahfili, mihrap ve minbere göre daha sade olup iri baklava dilimi şeklindeki desenleri, haçervâri ve boğumlu sarıkları ve sütuncukların dirsek şeklindeki başlıkları ile değişik bir görünüşe sahiptir. (Resim: 1).

Câmiin doğu taçkapısı, minare bordürleri, harimin kuzey cephesi kemerleri, mihrap önü kubbe kânağı, minber ile doğudaki türbe önü mekânının kemerlerinde ve kible duvarının dış yüzünde beyaz taşların yanında siyah taşlara da yer verilmiş,

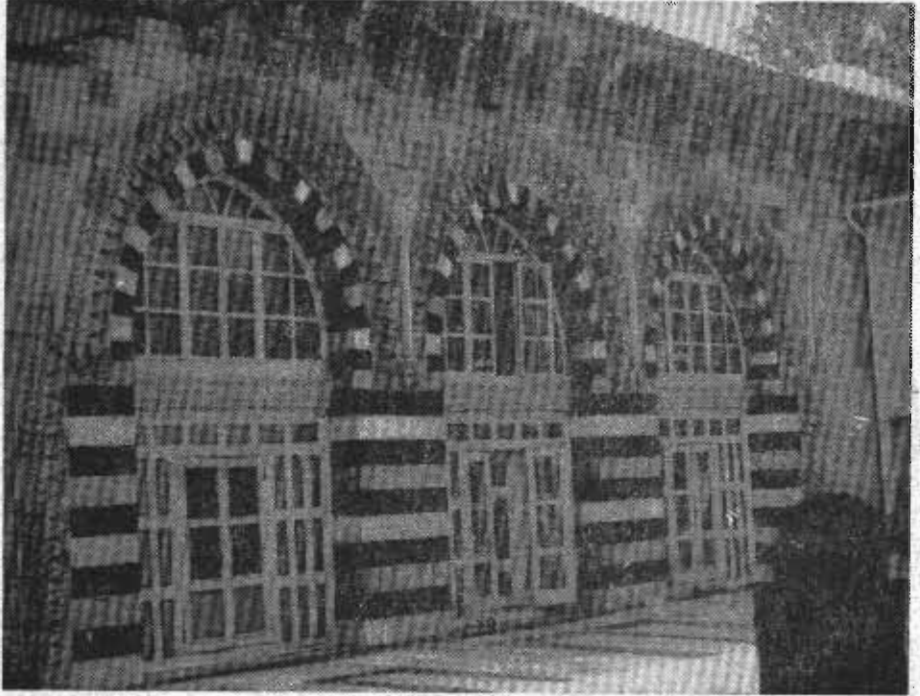

Resim 3: Adana Ulu Câmii revakı.

diğer yerler tamamen beyaz kesme taştan yapılmıştır. Câmîin güney-batı tarafındaki kapı ve pencere alınlıklarında olduğu gibi çok az olmakla beraber tuğla da kullanılmıştır. İçten sıvalı, dıştan sıvasız olan duvarların kalınlığı harimde 1.55 m. yi, son cemaat yeri de ise 0.95 m. yi bulmaktadır. Zemin ahşap döşemedir.

Harimin kuzey duvarı ve mihrabın bulunduğu kemer gözü hariç her kemer gözü karşısına dikdörtgen şeklinde birer pencere konulmuştur. Bunlardan son cemaât mahalli fonksiyonundaki harimin batısında bulunan mekâna açılan batı penceresi aynı zamanda ara kapı durumundadır. Kible duvarındaki pencerelerin üstünde ajurlu ve vitraylı birer küçük pencere daha bulunmaktadır. Batıdaki dikine mekânın kible penceresi daha geniş, daha yüksek ve tuğladan sivri alınlıklı olarak inşa edilmiştir. Bu bölümün batı duvarındaki bir pencere ile bir kapı da tuğla alınlıklı olarak yapılmıştır. Ravaklı son cemaât mahallinin kuzey duvarında da her kemer gözünün karşısına içten sivri kemerli, dıştan düz atkılı ve üzerlerinde sade hafifletme kemerlerinin bulunduğu birer pencere konulmuştur. Böylece içe risinin yeterince ışık alması sağlandığı gibi duvarlara da hareketlilik kazandırılmıştır.

Yukarda da işaret ettiğimiz gibi câmide mihrap önünün kubbe ile; öteki kemer gözlerinin çapraz tonozla örtülmesine karşılık son cemaât yeri revaklarının tamamı kubbelerle örtülmüştür. Kubbelerden mihrap önündekinin kurşunla kaplanmış olduğu, tonozların çatı, revak kubbelerinin ise oluklu kiremitlerle kaplanıldığı görülmektedir. Revak kubbelerinin mermer alemleri, gövde düğümlerindeki geometrik şekillerle ve uçları birleşen damla şeklindeki hilâli ile değişiklik arz etmektedir.

Resim 4: Harimin kuzey cephesi.

Türbe: Câmün bir parçası halinde, harimin doğusunda yapılmış olan eser, 5,50x6,10 m. ebadında bir saha kaplamaktadır. Türbe, kubbe örtülü sandukalık mekânıyla kuzeyde bir mihrâbiyesi bulunan ve çapraz tonozla örtülmüş olan bir giriş bölümünden meydana gelmektedir. Bu giriş bölümü bir ara kapıyla harime, bir kapıyla da türbeye bağlanmaktadır. Doğu duvarında ise bir pencere yer almaktadır. Daha kuzeyde mukarnas başlıklı dört sütun üzerine inşa edilen sundurma, beşik tonozla benzer bir sistemin yarım çapraz tonozla dikine kesilmesiyle hasıl olan ahşap bir örtüyle örtülmüştür. Türbenin altındaki beşik tonozlu mummyağa buradaki orta kemerin altından başlayan merdivenlerle inilmektedir.

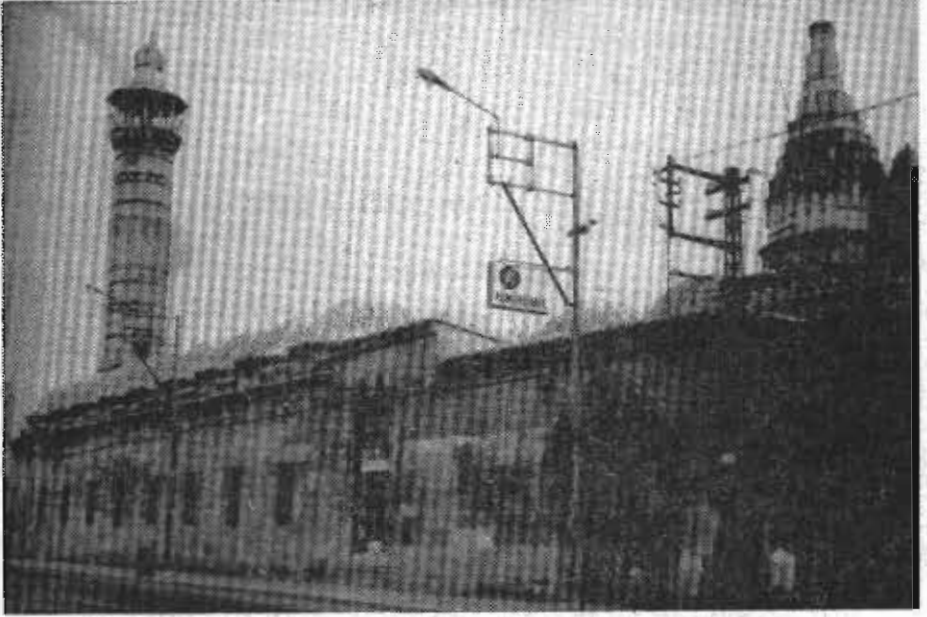
Ulu Câmî türbesinin harimdeki mihrap önü kubbesine benzer bir şekilde yapılan çokgen kasnaklı ve üçgen intikalli sivri kubbesinin, oniki kenarının her birisine vitraylı ve ajurlu birer pencere konulmuş olup mihrap önü kubbesinin aksine burada siyah taşa yer verilmemiştir.

Harim duvarı ile aynı kalınlıkta olan (1.10 m.) türbe duvarları, sarımtırak taşlarla yapılması sebebiyle harimin kible duvarı ile farklılık arzettiği gibi, birincisinin aksine ortaları kaba, etrafı ince yontulmuş taşlarla değil de tamamı ince yontulmuş taşlarla yapılması sebebiyle de farklılık arz etmektedir. Bu, türbe ile harimin farklı zamanlarda yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Revaklı Avlunun Batısındaki Bölüm: Asıl câmiin revaklı avlusunun batısında üç kubbenin örttüğü bir dehlizi ve bu dehlizin kuzeyinde her biri farklı tonozlarla örtülmüş olan üç hücre ile dıştan 11,20x14,80 m. lik bir alan kaplayan bu kısım, batı taçkapısıyla caddeye, doğusundaki sade bir kapıyla da son cemaât mahalline bağlanmaktadır. Kare plânlı ortadaki hücre ise beşik tonozla örtülmüştür. Dehlizin iki kubbesi ve gittikçe daralan mukarnas sıralarından meydana gelen konik örtüye geçiş, üçgenler tarafından sağlanmaktadır.

Taçkapı, dendanlarla nihayetlenen dikdörtgen blok içerisindeki sivri ve Bursa kemerli iki silme tarafından kuşatılan mukarnaslı niş ile basık kemerli kapının iki tarafındaki mihrabiyelerden teşekkül emektedir. Kapının üstünde inşâ kitâbesi vardır. Doğudaki portalin Memlûk üslûbunda yapılmış olmasına karşılık bu kapının ondan farklı ve Osmanlı Üslûbuna yakın bir tarzda olması, Ramazanoğullarının hâkimiyet değiştirmesiyle yakından alakalıdır.

Daha önceki başka bir yapının yerine bina edildiği anlaşılan bu bölümde câmiin aksine tuğlaya daha çok yer verilmiştir. Öyle ki, batı, kuzey ve güney duvarları yarı yükseklikten itibaren hep tuğladır ve ilk bakışta tamir görünüşü veren bu değişik inşâ tekniğini Adana'daki diğer Ramazanlı eseri olan Haremlik, Selâmlık, Yağ Câmii medresesi, Ulu Câmii Medresesi ve Irmak Hamamında da görmekteyiz. Ancak güneydeki duvar ve muhtemelen minare kalıntısı olan bir blök, büyük bir ihtimalle daha önceki bir esere aittir. Bununla beraber asıl câmiden oldukça değişik bir görünüşe sahip olan batıdaki bu bölümün kimin tarafından, ne zaman ve hangi maksatla yapıldığı konusu oldukça müşkül bir konudur. Câmiin aksine burada genellikle tuğlanın kullanılmış olması, kuzeyde zikzaklı bir kemerin meydana getirdiği niş ve bunun hemen doğusunda kenarları dama taşlı bir çerçeve içerisinde dilimli ikiz sağır kemer alınlıklı bir pencerenin bulunması (Resim 5), ve bu süslemelerin asıl câmiide yer almaması konuyu daha dakarmaşık ve önemli bir hâle getirmektedir. Kanaatimizce bu kısım, daha önce var olan ve sonradan yıkılan, fonksiyonunu kesin olarak tesbit edemediğimiz, fakat zâviye olması ihtimali bulunan aynı plândaki bir yapının ayakta kalan kısımları üzerine bina edilmiştir. Diğer önemli bir husus da mukarnaslı konik örtünün kasnak kısmını çe-

Resim 5: Adana Ulu Câmii'nin kuzeyden görünüşü.

peçevre kuşatan ve bir selvi ağacı motifinin iki yanında bulunan rölyef yılan kabartmasıdır (3).

Oktay Aslanapa, mukarnaslı konik örtünün XII. yüzyıl başlarında tamamlanan Bağdad yakınlarındaki Sitte Zübeyde Türbesiyle yakından alâkalı olduğuna; ejder motifinin ise Bağdad Tılsımlı Kapı (1221) ve Selçuklu geleneğine bağlanabileceğini işaret ettikten sonra burasının XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başı Ramazanlı eseri olduğunu söylemektedir (4). Bu konu hakkında fikrimizi söylemeden önce kible duvarı önünde bulunan kalıntı hakkında bir kanaat sahibi olmak gerekmektedir

Kalın bir tuğla duvar ile aynı kalınlık ve hizada, fakat taştan yapılmış olan dikdörtgen blok içindeki bir merdivenle yukarı çıkılmakta, başka bir merdivenle de aşağı inilmektedir. Aşağı inen merdivenin basamak sayısı 19-20 kadardır. Kible yönünde küçük bir kapıyla bir dehlize ulaşmaktadır. Bu dehliz 75 m. güney doğudaki Haremlîğin bâbu's-sır denilen gizli bir kapısına ulaşıyor ve bir tehlike anında kaçıp kurtulmayı sağlıyordu. Yukarıya çıkan bir merdiven de bir minareye aitti. Matrakçı Nasûh'un Adana minyatüründe Ulu Câmii'nin bu kısmına tekabül

3- Aslanapa, O.; Türk Sanatı, II., İstanbul, 1974, s. 241.

4- Aslanapa, O.; A.g.e., II., s. 241.

eden bir yerinde böyle bir minarenin gösterilmesi söylediklerimizi doğrular mahiyettedir (5).

Minarenin kiblede bulunması her ne kadar yadırganacak bir durum ise de böyle minarelere Anadolu Türk Mimarisinde az da olsa rastlamak mümkündür. 1091-1118 tarihli Diyarbakır Ulu Câmii (6) ve 1197-1213 tarihli Sivas Ulu Câmii (7) minarenin kiblede olduğu görülmektedir. Bununla beraber bu bölümün hangi tarihte yapıldığını, sonradan yapılan tadilatların neler olduğunu kati olarak tesbit etmek mümkün değildir. Ancak, Ramazanoğulları, zamanında esaslı bir onarım ve tadilâta uğramış, 1541 yılında taçkapısı ilâve edilmiş, bundan sonra da Sıbyan mektebi (8); günümüzde olduğu gibi bazen de câmi görevlilerinin ikâmeti için tahsis edilmiştir.

c) Tezyinat:

Adana Ulu Câmii, Ramazanlı eserleri içinde tezyinat bakımından en zenginidir. Câmiiin doğu taçkapısı, siyah ve beyaz mermerlerin nöbetleşe kullanıldığı dikdörtgen blok içindeki sivri kemerin kuşattığı üst tarafı yivli bir şekilde sona eren iri mukarnaslara sahip nişten ve düz atkılı kapıdan meydana gelmektedir. Atkı taşının üstünde siyah zemin üzerine beyaz, kırmızı ve kirli sarı renklerdeki taşların meydana getirdiği bir palmet şeridi; daha-yukarıda, nişin iç çepelerini üç taraftan kuşatan bir kitâbe silmesi bulunmaktadır. Mukarnasların en alt sırası rûmîlerle bezenmiş, onun da altına bir sıra lotüs firizi işlenmiştir (Resim 6).

Avlunun kuzeydoğu köşesinde ve taçkapısının yanbaşında kare plânlı kaide üzerinde yükselen sekiz köşeli minarenin gövdesi, ikisi düğümlü, beşi düz toplam yedi silmeyle; ortada ise üst tarafı düğümlü ve dilimli bir şekilde sona eren rölyef kemerciklerle süslenmiştir. (Resim 5). Mukarnaslı konsolların üzerine oturan şerefe, sekiz sütuncüğün taşıdığı şemsiye şeklindeki bir örtü ile kapatılmıştır. Petek ise armut şeklindeki bir külâhla sona ermekte olup dilimlidir. Bu sebeple Zengi ve Memlûk tesiri arz etmektedir.

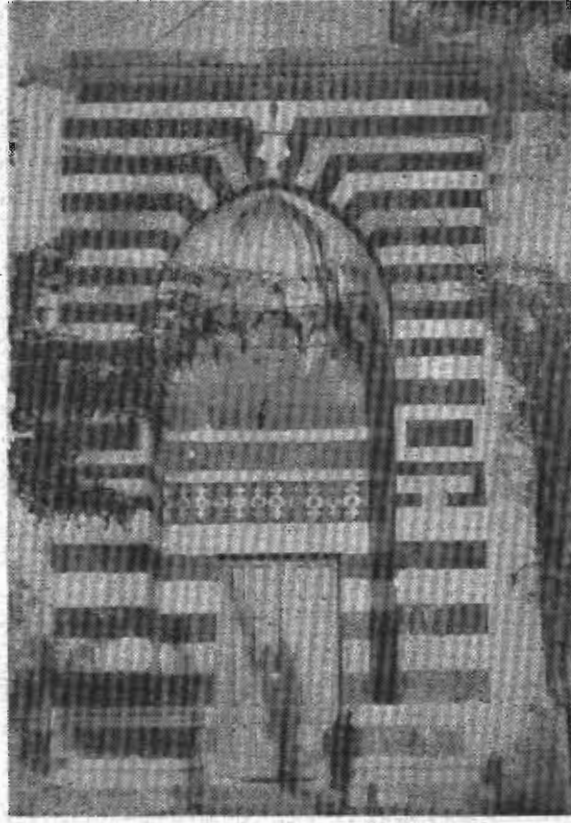
İki yanı sütunceli, üst tarafı mukarnaslı sivri mihrap nişi, çini kaplamalıdır. Bu nişin-de etrafı ortada ve köşelerde Zengi menşeli, düğümlü geçmelerle ve köşe dolgusu ile tezyin edilmiştir. Mihrabı üç taraftan çevreleyen silmenin düğümleri içi-

5- (Hazırlayan) Yurdaydın, H. Gazi., Matrakçı Nasuh, Kitab-ı Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn, Ankara, 1976, s. 108 b.

6- Aslanapa, O., A.g.e., II, s. 3.

7- Aslanapa, O., A.g.e., II, s. 24.

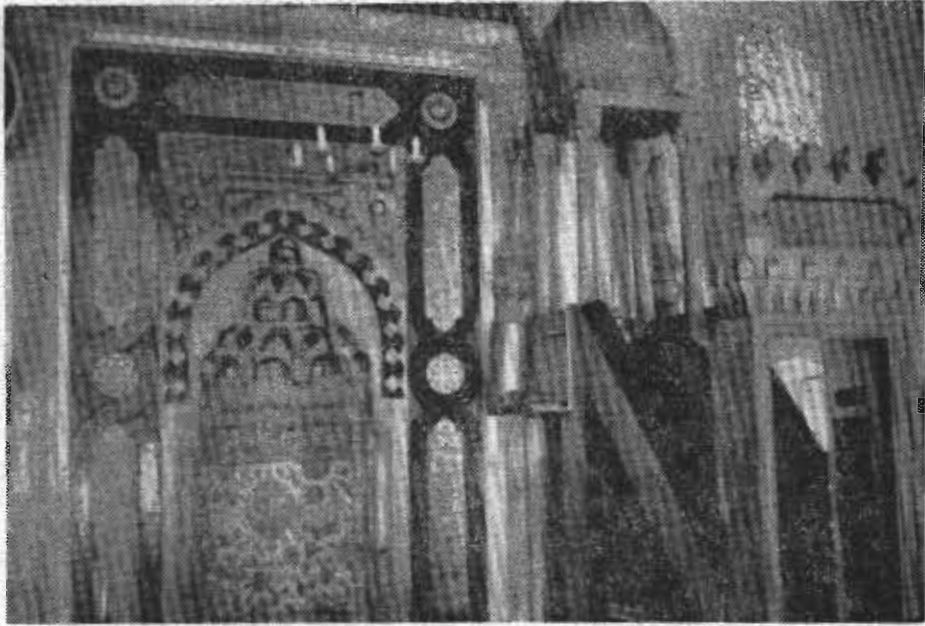
8- Ramazanoğlu Pîri Paşa'nın tanzim ettirdiği vakfiyenin 946 tarihli bölümünün türkçe tercümesinin 3. sayfasında vakfın, câmiiin hariminde hücreleri havi bir medrese bina ettiği kayıtlıdır. Yine aynı vakfiyenin türkçe tercümesinin 23. sayfasında bir darü'l-tâlim'den söz edilmektedir. Kanaatimizce bu iki yapı aynı olup Ulu Câmiiin batısındaki kısımdır.

Resim 6: Doğu taçkapısı.

ne üstte-damla taşı, yanlarda siyah beyaz mermer kakmalı geometrik şekiller; düğümler arasındaki bordür içi boşluklardan en alttaki dikine boşluklara nebâti; üsttekilere ise vazo şeklinde istif edilmiş yazı ve palmet motifi işlenmiştir. En üstteki şâkûli boşluğa bir âyet-i kerime yerleştirilmiştir. Bu âyet "Ve enne mesâcide lillâhi felâ ted'u me'Allahî ehaden", diğeri ise "Yâ Fettâhu'l-Ebvâb" şeklindedir. Mihrabı üç taraftan çevreleyen bu düğümlü silme gibi daha içte nişi sivri kemer boyunca çeviren ve üslûplaşmış palmet motiflerinden meydana gelen silme de siyah ve beyaz taşların nöbetleşe kullanılmasıyla kendini belli etmektedir. Mihrap nişi gibi dikdörtgen çerçevenin üst tarafında kubbe intikallerine kadar çinilerle süslenmiştir. (Resim: 7). Bu çiniler ileride daha geniş bir şekilde ele alınacaktır. Mihrab nişinin çinileri üzerine ise sülüsle "Bismillahirrahmanirrahim ve Yubka vechu Rabbüke....." âyet-i yazıdır.

İççe siyah ve beyaz üçgenlerden meydana gelen minberin yan kanatlarının ortasındaki üçgende geometrik desenler, beyaz hatlar içine siyah, kırmızı, lacivert

Resim 7: Adana Ulu Câmii mihrap ve minberi.

ve sarı renkli mermer kakmalar hâlinde uygulanmıştır. Palmet şeklindeki dendanlarl ânihayetlenen kapının kanatları üzerine geometrik şekiller işlenmiştir.

Türbenin kible ve doğu duvarındaki üç pencere, üçer sıra mukarnasla nihayetlenen ve iki tarafından sütunceleri bulunan yüksek nişler içerisine alınmıştır. Sütunceler yivli ve saç örgülü; başlıkları ise mukarnaslıdır. Her bir pencerenin yan tarafı dikdörtgen şeklinde yükselen ve geometrik şekilli sathî silmelerle tezyin edilmiştir. Pencerenin üst tarafında siyah, beyaz ve açık kırmızı taşların meydana getirdiği bir geçme firizi dikkat çeker. Türbenin ve asıl câmin batısındaki bölümün kuzey penceresinin müzeyyen olmasına karşılık harimin ve son cemâat mahallinin pencereleri sadedir. Sadece kible duvarının mihrap arkasına tekâbül eden kısmında siyah taşlarla bazı geometrik şekiller yapılmıştır. Türbe önündeki mihrabiye, siyah ve beyaz taş sıralarından meydana gelmiş olup, yukarısında hançer şeklinde ve içi renkli taş kakmalı bir motif bulunmaktadır. Mihrabiye, saç örgü ve geometrik desenli iki silme ile üç taraftan çevrilmiş olup bunlarda siyah ve ince bir hatla konturlanmıştır. Geometrik şekillerin çeşitli renklerle boyanması sureti ile gayet güzel bir görünüş elde edilmiştir.

Câmi gibi türbe de 2 metreye kadar çinilerle kaplanmıştır. Lâhitlerin üçü de çinilerle süslenmiş olup, baş taraflarında lacivert-zemin üzerine, beyaz sülüsle ya-

zılı kitabeleri bulunmaktadır. Türbedeki çiniler hemen hemen harim çinilerinin aynısıdır. Bazılarında yeşilin yerine lacivetin, kırmızının ise daha parlak tonlarının kullanılması ve bazı parçalarda boyanın akması bunların imalat merkezi ve tarihinin diğer çinilerden farklı olduğunu akla getirmektedir. Nitekim K. Otto Dorn, bu çinilerin XVIII. asrın Kütahya mâmulû olduğunu belirtmektedir. (9) Ancak, lâhit çinilerinin daha temiz bir işçiliğin mahsulü olması, bunların harim çinileriyle aynı menşeli olduğunu göstermektedir.

Batıdaki bölüm, câmie ve türbeye göre daha sadedir. Bununla beraber taşın yanında tuğlanın da kullanılması, kuzey duvarındaki pencerenin ikiz kemer alınlıkla ve yanlarda ise damataşlı ince silme ile süslenmesi, ayrıca mukarnaslı konik örtü eteğinin ejder motifi ile tezyin edilmesi, binaya kısmî bir hareketlilik kazandırmaktadır.

Câmiin plân, proporsiyon, açık ve kapalı kısımlar arasındaki âhenk ve dengenin sağlanması hususundaki başarıya ilaveten eserin büyük bir kısmını süsleyen oldukça değişik renk ve desendeki çiniler, ayrıca ele alınması gereken bir zenginliğe ve orijinalliğe sahiptir. Sıraltı tekniğinde yapılan bu çiniler genellikle kare ve altugenler şeklinde olup hamur beyazdır. Bunları birkaç grup halinde şu şekilde ele almak mümkündür:

I. Grup:

a- Ölçüleri: 25,5x25,5 cm.,

b- Renk: Zemin beyaz, decoşlar firûze, açık mavi, lâcivert ve kırmızı.

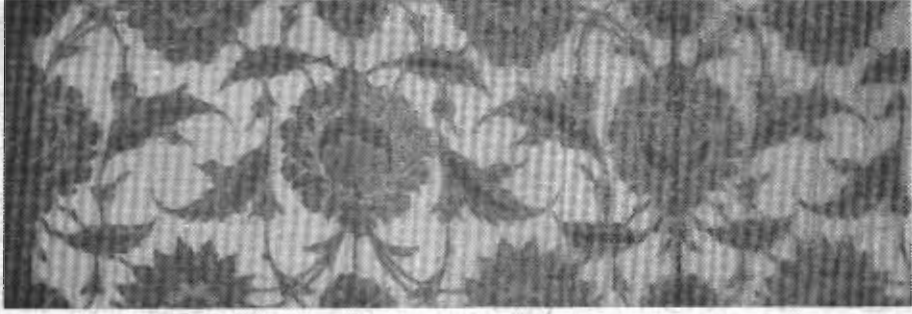
c- Dekor: Karşılıklı olarak yer alan iki açılmış gül ile dğulmuş iki karanfilin, ince yapraklı ikiye sapla kendi aralarında; ve bu sapsar arasında kalan boşluktaki sekiz kanatlı bir çiçeğin iki yanındaki stilize edilmiş goncalarla birer dâirevi çizgi ile birleşmesi ve bu goncaların sivri uçlarında zıt yönde iki yaprağın yer almasıyla meydana gelmektedir. Ortadaki küçük çiçek daha uzun ve S şeklinde bir kıvrım yaparak tomurcuklu ve tek yapraklı diğer bir dal ile de hep yan istikâmette olmak üzere, stilize edilmiş karanfil ve açılmış gül motiflerine bağlanmaktadır. Böylelikle kompozisyon 4 kare pano üzerinde tamamlanmakta, diğerlerinde de aynı desen tekrarlanmaktadır (Resim 8).

d- Bulunduğu Yer: Kible duvarının büyük bir bölümü ve türbe lâhitleri bu grup çinilerle süslenmiştir.

II. Grup:

a- Ölçüleri: 20,00x20,00 cm

9- Otto Dorn, K. İslamische Denkmäler Kilikiens, Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung, II, 2
İstanbul, 1952, s. 119.

Resim 8: 2. grup çiniler.

b- Renk: Zemin açık lâcivert, desenler beyaz, kahverengi, mavi ve mercan kırmızısı.

c- Dekor: İççe dalgalar şeklinde büyük bir çiçeğin alt veya üstünde zıt yönden çıkan ve kenarları tırtıllı bir yaprakla biten birbirine dolanmış iki saptan meydana gelmiş motifin alt tarafı tuğla kırmızısı düz bir çizgi ile, üst tarafı da birbirlerine karşı yönde geçmeli palmet motifi şeridi ile konturlanmıştır. Yapraklar ve iççe çiçeklerin ikisi, kırmızı puanlarla; dallar ise tomurcuk ve düğmelerle zenginleştirilmiştir.

d- Bulunduğu Yer: Kible duvarının üst tarafları ince bir sıra halinde bu grupta çinilerle süslenilmiştir.

III. Grup:

a- Ölçüleri: Mihrap nişini bir bütün kompozisyon halinde tezyin eden çinilerin her biri 23,00x23,00 cm. dir.

b- Renk: Zemin beyaz, desenler, mavi, yeşil, açık lâcivert ve kırmızı.

c- Dekor: Ortada şakayığa benzer bir motif ile üst kenarlarında iki; yan kenarlarda birer tane yarım şakayığın ana motif olarak göze çarptığı kompozisyonun yukarı kısmı, yanlardaki yarım şakayıktan çıkan gül, sümbül, yaprak ve tomurcuk yüklü çiçek demeti ile tamamlanmıştır. Kompozisyonun alt bölümü ise ortadaki ana motiftan çıkan ve stilize edilmiş yine yaprak, çiçek ve tomurcuklu beş kıvrık dalın kendi aralarında kıvrımlar yapmasıyla tezyin edilmiştir. Ana motiflerin içi de rumilerle bezenmiştir.

d- Bulunduğu Yer: Mihraptaki bu dekorasyon, papatya ve kenarları tırtıllı söğüt yaprağı şeklindeki motiflerin nöbetleşe olarak sıralanmasıyla meydana gelen her biri 9.00x9.00 cm. ebadındaki başka çinilerle çerçevelenmiştir. Mihrap üstü de kubbe intikallerine kadar sivri kemerli alınlık halinde, birinci gruba benzer çinilerle bezenmiştir. (Resim: 7).

IV Grup:

a- Ölçüleri: 14,50x17,50 cm.

b- Renk: Kahverengi, beyaz, mavi, lâcivert.

c- Dekor: Ters yönde geçmeli olarak birbirlerini tamamlayan yanyana her dört palmetten ikisi kahverengi, biri lâcivert öbürü mavi renklidir. Kahverengilerin içi, lotüs palmet karışımı diğer bir motiften çıkan düğmeli rûmilerle; tabanı ise kalb şeklindeki bir başka motiften kaynaklanan rûmî ile beyaz renkli olarak resmedilmiştir. Öbür palmetlerin içine bir lotüs; gövdesine de küçük bir kalb şekli işlemiştir (Resim: 9).

Resim 9: IV. grup çiniler.

d- Bulunduğu Yer: Bu grup çinilere minberin batı tarafında, harimin kuzey duvarında, güney batısında ve harimin batısındaki dikine mekânda rastlamaktayız.

V. Grup:

a- Ölçüleri: Bu gruptaki çiniler, her kenarı onar cm. olan altıgenler halindedir.

b- Renk: Zemin beyaz, motifler lâcivert, kahverengi, mavi, açık-yeşil ve çizgiler siyah.

c- Dekor: Üslûplaşmış bir Erik çiçeği etrafında altı tane sade rûmî ile beş veya altı yapraklı altı çiçeğin nöbetleşe sıralanması ve bu son çiçeklerin rûmilerden her birinin etrafında ufak yapraklı bir sapla üçer üçer birbirine bağlanması bu grubun ana özelliğidir. Rûmilerin sapsız, ortadaki çiçekle; iki kanadının her biri de yandaki başka bir rûminin kanadıyla sivri tepelikler halinde birleşmektedir.

d- Bulunduğu Yer: Harimin batısındaki mekânın tamamı, kuzey duvarının doğu kısmı, türbenin içi ve türbe önü mekânının batısı bu çinilerle bezenmiştir. Türbe çinilerinde kırmızının daha açık tonu kullanılmış olup bazan fıstıklı yeşilin yerini lâcivert almıştır.

VI. Grup:

a- Ölçüleri: 16,5x16,5 cm.

b- Renk: Zemin beyaz, dekorlar firûze, açık mavi ve râcivert.

c- Dekor: 25,5x25,5 cm. ölçüsündeki birinci grup çinilerdeki kompozisyonun aynısı burada daha küçük bir alanda tekrarlandığı için daha sık ve değişik bir görünüş elde edilmiştir.

d- Bulunduğu Yer: Harimin doğu duvarı ve lâhiter bu grup çinilerle tezyin edilmiştir.

VII- Grup:

a- Ölçüleri: 14,5x30 cm.

b- Renk: Parlak mavi, zemin üzerine siyah konturlu beyaz dekor, kırmızı beyaz üst çerçeve.

c- Dekor: Alttaki kiremit kırmızısı düz ve üstteki kahverengiye yakın koyu kırmızı ile beyaz palmet sıralarından meydana gelen alt ve üst konturlar arasındaki zemin üzerine beyaz renkli çin bulutuna benzer kümecikler karşılıklı V meydana getirecek şekilde işlenmiştir. Bu şekiller arasında kalan boşluk, çifte lotüs şeklinde istif edilen puanlarla doldurulmuştur. Motiflerin kenarları siyah boyayla kıvrımlı bir şekilde konturlanmak suretiyle zaha zengin bir görünüş elde edilmiştir (Resim: 10)

Resim 10: VII. grup çiniler.

d- Bulunduğu Yer: Harimin çeşitli yerlerinde, türbenin önündeki mekânda, batıdaki revakın kible duvarında üst çerçeve olarak bu grup çiniler kullanılmıştır.

VIII. Grup:

a- Ölçüleri: Bu gruptaki çiniler, her kenarı 10.5 cm. olan altıgenler şeklindedir.

b- Renk: Zemin beyaz, desenler kahverengi, lâcivert, mavi ve siyahtır.

c- Dekor: Ortadaki kahverengi beyaz ve lâcivert renkli içiçe üç çiçek motifinin etrafında altı tane altıgen puanlar bu grubu teşkil etmektedir.

d- Bulunduğu Yeri: Bu grup çiniler, türbe önü mekânının batı duvarında bulunmaktadır.

IX. Grup:

a- Ölçüleri: 25,5x25,5 cm.

b- Renk: Zemin beyaz, dekorlar mavi. Ancak bazı parçalarda sırım mat renkte olması, renklerin-daha koyu görünmesine sebep olmaktadır.

c- Dekor: Çiçek şeklindeki yuvarlak bir motiften çapraz olarak ve dört bir yönden çıkan ikişer sap, birer düğüm halinde birleştikten sonra lotüs motifine bağlanmaktadır. Yine aynı motiften çıkan ve diğerlerini kesen başka iki sap, dört bir yanda yer alan dağılmış dört gül motifi ile birleşmekte, böylece kompozisyon ortadaki ana motif etrafında lotüs ve gül desenlerinin nöbetleşe sıralanmasıyla dört pano üzerinde tamamlanmaktadır.

d- Bulunduğu Yer: Türbe önü mihrâbiyesinin yan tarafındaki çinilerden bir kısmı bu gruptandır.

X. Grup:

a- Ölçüleri: 24x24 cm.

b- Renk: Sarı, koyu lâcivert, firûze, yeşil, koyu mavi, açık mavi, beyaz ve kırmızı.

c- Dekor: Ortadaki küçük bir rozet etrafında birbirine ikişer sapla baklava meydana getirecek şekilde bağlanmış dört beyaz palmet ile yine aynı rozete birer sapla bağlanan dört rûmî, bu tekten panonun asıl karakterini teşkil etmektedir. Rûmîlerin her birinin ucunun diğer bir rûmî ile birleşmesinden meydana gelen iri palmetler, beyaz palmetleri içine almaktadır. Dıştaki bu palmedin tepesi de başka bir küçük bir palmetle sona ermekte, içteki beyaz palmetlerden ters yönde çıkan iki kısa kıvrık-dal, firûze, koyu lâcivert ve mavi renkli üç hatla çevrilmiş olup kompozisyonu tamamlamaktadır.

d- Bulunduğu Yer: Harimin batısındaki mekânın batı penceresi alınığındadır.

XI. Grup: (Kitâbeli Çini Pano)

a- Ölçüleri: Her parçası 25x25cm. olan ve dokuz parçadan meydana gelen büyük bir pano şeklindedir.

b- Renk: Beyaz, mavi, yeşil ve patlıcan moru.

c- Dekor: Kare şeklindeki dokuz pano üzerinde tamamlanan kompozisyonu yapraklar, çiçekler ve tomurcuklarla yüklü içiçe helezonlar halindeki kıvrık dallardan meydana gelmektedir. Bunun da üzerine beyaz renkte celi-süslüsle yazılmış ayet-i kerime bulunmaktadır.

d- Bulunduğu Yer: Batı revakının kible duvarında bulunan ara kapının alınlığı böyle bir panoyla süslenmiştir.

Câmide onbir grup olarak tesbit ettiğimiz bu çinilerden başka, mihrap önünde bir zincirle sarkıtılmış olan onbeş cm. çapındaki bir küte vardır ki burada hakim renk beyaz, yeşil ve mavidir. Ayrıca bozulan veya kaybolan bazı çinilerin yerine değişik renk ve kompozisyonlarda geç devir çinileri de kullanılmıştır.

Adana Ulu Câmiindeki bu tezyinattan başka son cemaât mahallinin iki sütununun kaidesinde biri yengece benzeyen iki oyma motif bulunmaktadır ki her biri ayrı sütunlarda bulunan bu şekiller dörder defa tekrar edilmiş olup muhtemelen antik menşeylidir. (Resim: 11)

Resim 11: Son cemaat mahalli sütunlarından biri üzerinde bulunan yengeç şekli.

d) Eserin bu günkü durumu :

Adana Ulu Câmiî, manzumeyi meydana getiren diğer eserler arasında en iyi korunmuş olup günümüze kadar olduğu gibi gelebilen ender yapılardan biridir. Câmiin batısında bulunan dikdörtgen bölüm daha önceleri sıbyan mektebi olarak kullanıldığı halde halen Câmiî görevlileri için tahsis edilmiş bulunmaktadır.

Daha önce su tesisatı olup olmadığını bilmediğimiz avlunun ortasına bir fiskiye konulmuş; son cemaât mahallinin batısındaki bölümün kuzey duvarındaki zikzak kemerli nişin içerisine de abdest muslukları ilave edilmiştir.

e) Kitâbeler:

Adana Ulu Câmiinin doğu ve batı portalleri ile minberde bulunan üç inşa kitâbesi eser hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Sanduka kitâbeleri ise mezar sahipleri hakkında bilgi vermektedir. Câmiinin inşa kitâbeleri şunlardır:

1- Doğu taçkapısının nişini çepeçevre kuşatan süflüyle yazılmış bu en eski kitâbe, iki kısımdan meydana gelmektedir. Kapının tam üstündeki bölüm ve nişin iki yan kanatlarındaki bölüm. Birincisinde Tevbe suresinin 109. âyeti ile Necim suresinin 39. âyeti yazılmıştır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اٰمَنَ اَسَسَ بِنِیَّاتِهِ عَلٰی تَقْوٰی
مِنَ اللّٰهِ وَرَغْوَانِ خَیْرٍ اَمَّ مِنْ اَسَسَ بِنِیَّاتِهِ عَلٰی شَفٰی حِزْبِ هَارٍ وَاَنْ
لَیْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰی صَدَقَ اللّٰهُ الْعَظِیْمُ .

”Bismillahirrahmanirrahim Efemen essese bünyanehû âlâ takvâ min Allahi ve ridvani hayrûn em men essese bünyanehû âlâ şefâ cürufi hârin ve en leyse li'l-insâne illâ mâ se'a. Sadakallahul azim.”

Türkçesi: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi hayırlıdır, yoksa yıkılacak bir yarın kenarına kuran kimse mi? Hakikaten insan için kendi çalıştığından başkası yoktur.

Nişin sol kanadından başlayıp sağ kanadında biten tamiyeli tarihli kitâbe ise şöyledir: (Resim: 12 a.b)

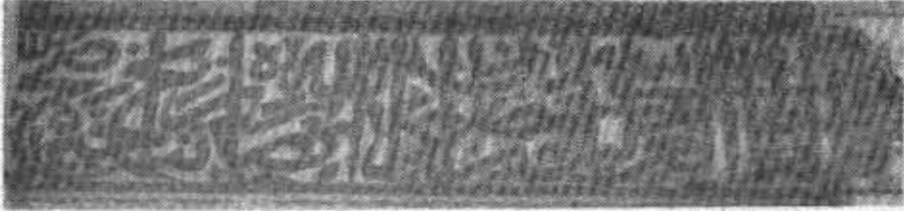
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَنْشَأَ هٰذَا الْمَسْجِدَ الْمُبَارَكَ
الْمَقَرَّ الْكَرِیْمِ // الْعَالِی الْفَرَسِی خَلِیْلِ بْنِ رَمَضَانَ اَعَزَّ اللّٰهُ اَنْصَارَهُ
بِتَارِیْخِ صَح

”Bismillahirrahmanirrahim. Enşee haze'l-Mescide'l-Mübâreke'l-Mekarru'l-Kerîmü'l-Aliyu'l-Garsiyyu'l- Halil b. Ramazân Eaza'llahu ensârehu bitârîhi hayrihi Sahhin (10).

10- Oppenheim, M. V., Bu kitâbenin son kısmını ”Bi Tarih-i Sahhin hayrihi” şeklinde okumuştur. Fakat bu okuyuş fotoğrafta da görülebileceği gibi hatalıdır. (Bkz. Oppenheim, M. V., Inschriften Aus Syrian Mezopotamien und Kleinasien. Arabische Inschriften bearbeitet Von Max Van Berchem, Leipzig, 1909, s. 108.

Resim 12: Doğu taç kapısı üzerinde bulunan kitâbenin birinci kısmı.

Resim 12 b: Doğu taçkapısı üzerinde bulunan kitâbenin ikinci kısmı.

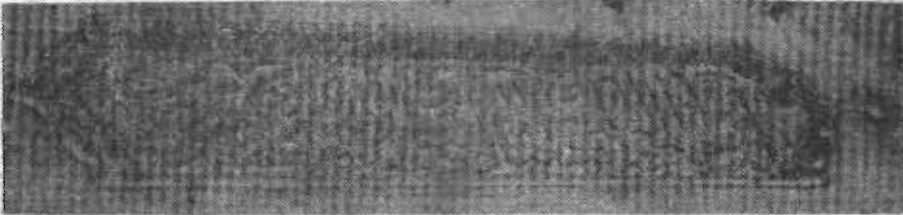
Türkçesi: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu mübârek câmiî Mekarr (Cennet-Mekân), Kerîm, Yüce, Garsî (Hayırlı eserler binâ ettiren) Ramazanoğlu Halil yaptırdı. Allah onun yardımını azîz etsin. ħayrihi şaĥĥin” - ibâreli tarih ile (914-1509).

Minberin kapısı üstünde bulunan kitâbe, câmiin tamamlandığına işaret etmekte olup tek satır halinde sülüs yazı ile yazılmıştır. (Resim: 13).

أتم هذا المسجد المبارك بالعناية الله تعالى بعمري بن خليل بن
رمضان سنة ستة وعشرين و تسعمائة

”Etemme Haze'l-Mescide'l-Mübâreke bi-inâyetillahi Te'âlâ Pîrî b. Halil b. Ramazan - Sene: Sitte ve 'İşrîne ve Tis'amie'-.

Türkçesi: Bu mübârek câmiî Ramazanoğlu Halîl oğlu Pîrî, Allah'ın, inâyeti ile 926 (H) senesinde tamamlattı. (926/1520).

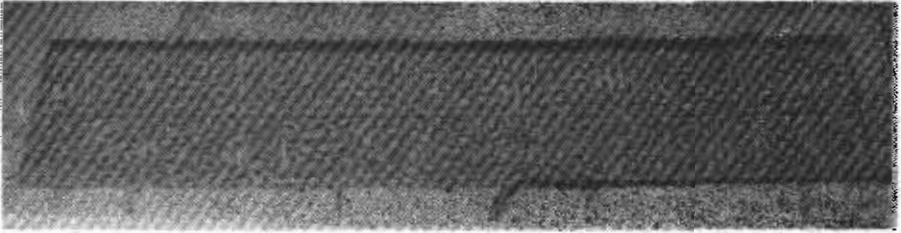

Resim 13: Batı taçkısı üzerindeki kitabe.

3- Batıdaki portalde bulunan kitâbe ise iki satır halinde sülüs ile yazılmıştır: (Resim: 14).

بنى هذا الجامع الشريف فى ايام الدولة السلطان الاعظم والخاقان
المعظم السلطان شاه سليمان بن سليم خان خلد الله تعالى //
خلافته صاحب الخيوات الامراء الكريم أنشأ بهوى بن أمير الرحوم
الشهير خليل بيك بابن رمضان فى غرة الرحوم سنة ثمان واربعين
وتسعمائة .

"Buniye haze'l-Câmi'u's-Şerîfî fî Eyyâmî'd-Devleti es-Sultânû'l-'Âzâm ve'l-
Hakâni'l-Muazzâm es-Sultân Şah Süleymân b. Selim Hân, Hallede'llahu Te'âlâ
"Hilâfetuha Sâhibu'l-Hâyratî'l-'Umerâ'i'l-Kerîm enşe'e Pîrî b. Emîri'l-Merhu-
mî's-Şehir Halîl Bey bi-İbni Ramazan Fî Gurreti Muharremi'l-Harâm-Sene:
Semâne ve Erba'îne ve Tıs'amie-." (11)

Resim 14: Minberdeki kitâbe.

Türkçesi: Bu câmiî Şerif, Sultân-ı 'A'zâm ve Hakân-ı Mu'azzâm Selim Han oğlu
Süleymân Şah Han zamanında- Allah onun hilâfetini daim ve bâkî etsin- merhum
ve meşhur Halîl Beyin oğlu, hayırlı işler sahibi, Emirler-Emiri, cömert Pîrî ta-
rafından 948 senesi de Muharrem ayı ortasında yapılmıştır; (948/1541).

Türbedeki sandukalarda bulunan kitâbeler ise şöyledir:

1- Türbedeki ilk kitâbe, câmiin ilk bânisi olan Halîl Beye ait olup şu şekil-
dedir:

هذا // مرقد شريف الرحوم المغفور // المحتاج الى رحمة الله
الطيبك المغفور الامير خليل ابن الامير داود ابن الامير ابراهيم
الشريف ابن رمضان عليهم الرحمة والرضوان // قد انتقل من دار
الفناء الى دار البقاء فى أوائل جمادى الاولى من شهر سنة
ستة وعشر وتسعمائة .

11- Oppenheim, bu kitâbenin ikinci satırını "Hilâfetuha sahibu'l-hayratu'l-Umera-i'l-Emîri'l-
Kerîm Mustafa b. Pîrî... şeklinde okumuştur. Fakat biz bu satırı yukarıda belirttiğimiz gibi
"Hilâfetuha sâhibu'l-hayratu'l-Umera'i'l-Kerîm enşe'e Pîrî... olarak okumanın daha doğru
olacağı kanaatindeyiz. (Btz. Oppenheim, A.g.e., s. 109).

"Hazâ// merkadu -Şerifu'l-Merhumu'l-Mağfûr// el-Muhtâc ilâ Rahmetillahi'l-Melikü'l-Gafûru'l-Emîr Halîl// İbni'l-Emîr Dâvûd İbni'l-Emîr İbrahîmî-ş-Şerîf İbnî Ramazan aleyhim Rahmeti ve'r-Rıdvân// kad intekale min Dâri'l-Fenâ'î ilâ Dâri'l-Bekâ'î Fî Evâ'îli Cumadi'l-Ulâ min Şuhûri - Sene: Sitte ve aşâre ve Tis'amie-."

Türkçesi: Bu, Affedicilerin Meliki olan Allah'ın Rahmetine muhtaç, bağışlanmış, merhum, şerefli Ramazanoğlu Emîrî meşhur İbrahim Bey'in oğlu Dâvûd Bey'in oğlu Halîl Bey'in mezarıdır. Allah'ın rahmeti ve rızası üzerine olsun. 916 senesinin Cemâdîtu'l-Ulâ ayının başlarında Fenâ âleminde Bekâ' Âlemine göç etti. (916/1510).

2- Ortadaki sanduka Pîrî Paşa'nın oğlu Muhammed Şah'a aittir ve Kitâbesi şu şekildedir:

هذا مرقد شريف // محمد شاه بن بيوى پاشا ابن الامير خليل //
ابن الامير داود بن الامير ابراهيم المشهور بابن رمضان في اواسط
ذي القعدة من شهر سنة اربعين وتسعمائة .

"Hazâ Merkadu-Şerifu// Muhammed Şah (12) İbni Pîrî Paşa İbni'l-Emîr Halîl// İbni'l-Emîr Dâvûd İbni'l-Emîr İbrâhîm el-Meşhûr bi-İbni Ramazân// Kad intekale fî evâsit-i zi'l-Kâdeti min Şuhûri Sene Erbaine ve Tisamie (940/1534)

Türkçesi: Bu, 940 senesinin Zi'l-Kâde ayının ortalarında vefat eden Ramazanoğlu (el-Meşhûr) İbrâhîm'in oğlu Dâvûd'un oğlu Emîr Halîl'in oğlu Pîrî Paşa'nın oğlu Muhammed Şâh'ın mezarı şerifidir.

3- Pîrî Paşa'nın diğer oğlu Mustafa Bey'in sandukasının kitâbesi;

هذا مرقد شريف // مصطفى بن بيوى پاشا ابن الامير خليل // ابن
الامير داود بن الامير ابراهيم المشهور بابن رمضان // قد انتقل
في اوائل ربيع الآخر من شهر سنة تسع وخمسين وتسعمائة .

"Hazâ merkadu şerifu// Mustafa b. Pîrî Paşa İbni'l-Emîr Halîl// İbni'l-Emîr Dâvûd İbni'l-Emîr İbrâhîm el-Meşhûr bi-İbni Ramazân// Kad intekle fî evâ'îli Rebi'l-âhir min şuhûri - Sene: Tis'a ve Hamsine ve Tis'amie." (959/1552).

Türkçesi: Bu mezar-ı şerif Ramazanoğlu el-Meşhûr İbrâhîm Bey'in oğlu Dâvûd Bey'in oğlu Halîl Bey'in oğlu Pîrî Paşa'nın oğlu Mustafa'nın mezarıdır. 959 senesinin Rebiu'l-âhir ayının başlarında ahirete intikal etti.

12- Oppenheim, Bu kitâbenin baş tarafını "Hazâ merkadi şerifi Muhammed Paşa" şeklinde okumuştur ki, aslı yukarıda bizim okuduğumuz şekilde olmalıdır. (Bkz. Oppenheim adı geçen eser s. 109):

Câmidaki diğer dinî yazılar da şöyledir:

1- Mihrap nişinde bulunan sülüs yazı; (Resim: 26);

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ وَ یُقِیْ وَجْهَ رَبِّکَ ذُو الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ

”Bismillahirrahmanirrahim. Ve Yefka vechu Rabbike Zü'l-Celâli ve'l-ikrâm.”

Türkçesi: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Ancak azâmet ve ikrâm sahibi olan Rabbinin Zâtı Bâkî kalacaktır.

2- Mihraptaki diğer kitâbe ise şöyledir:

وَ اِنْ الصّٰجِدِ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اٰحٰدًا

”Ve enne'l-Mesâcide li'llahi felâh ted'u me'allahi ehaden.”

Türkçesi: Muhakkak mescidler Allah içindir, Onun için orada Allah ile birlikte hiçbir şeye tapmayın.

3- Harimin batısındaki mekânın kible duvarında ve pencere üzerinde

لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ

kelime-i tevhid ibaresi yazılıdır.

4- Aynı mekânın kuzey duvarındaki ara kapı üzerinde çinilere ”kitâbun yelkâhu menşura”

(İsrâ: 13) âyeti yazılıdır.

کتابا یلقاه منشورا

Türkçesi: Kitapları onlara açılmış olarak verilecektir.

f) Eserin Tarihlendirilmesi:

Eserde bulunan bu kitâbelere rağmen inşa tekniği ve fonksiyon bakımından farklı birkaç bölümden meydana gelen Adana Ulu Câmiin bazı kısımlarını kesin olarak tarihlendirmek kolay olmamaktadır. Tarihlendirme işini güçleştiren diğer bir faktör de bu Câmiin, başka bir yapının yerine bina edilmiş olmasıdır. Matrakçı Nasûh'un 1531 yılında yaptığı Adana minyatürü (13) konuya bazı açıklıklar kazandırırken bazı müşkilleri de beraber getirmektedir. Ramazanoğulları mimarî eserleri hakkındaki kaynakların incelenmesi sırasında bu konu üzerinde durduğumuz için aynı konuya tekrar dönmiyeceğiz. Bununla birlikte bu minyatürden eserin 1531 yılında çini panolarla kaplanmış olduğunu söyleyebilmekteyiz.

13- Yurdaydın H.G., A.g.e., s. 108b.

Eserin doğu Taçkapısındaki (914/1508-9) tarihli kitâbe, câmiin en eski kitâbesidir. Câmiin bânisi olarak zikredilen Halil Bey'in sandukası üzerindeki kitâbe (916-1510) yılına aittir. Halil Bey'in ölümü ile ilgili İbnî 'Iyâs da aynı tarihi vermektedir (14). Bu durumda câmiin yapımına 1508-9 yılından önce başlanmış, fakat bu Bey'in ölümü üzerine inşaate bir süre ara verilmiştir. Nitekim harim'in kible duvarının pencere yukarısına kadaı, ortası kaba, kenarları ince yontulmuş taşlardan yapılırken üst kısımların ve diğer yerlerin hep ince yontulmuş taşlardan yapılması da inşaate bir süre ara verildiğini göstermektedir. Ancak 1508-9 yılında başlanılan inşaata câmiin bu günkü halinde yapımın topyekûn ele alındığı şüphelidir. Harimin kible duvarındaki bu malzeme farklılığı yanında harimle türbenin, harimle batıdaki dikine mekânın, son cemaât mahallinin güney batı köşesi ile harimin batıdaki mekânın kuzey batı köşesinin, minâre kaidesi ile son cemaât yerinin kuzey-doğu köşesinin, son cemaât yerinin kuzey batı köşesiyle batıdaki bölümün birleşme yerlerinde ve batı portalinin kuzeyinde bulunan dilitasyonlar 1508-1509 yılı öncesinde başlanılan inşaatta eserin bugünkü haliyle topyekûn ele alınmadığını; aksine bazı kalıntılardan faydalandığını, bazı kısımlarının da sonradan ilâve edildiğini göstermektedir.

Kanaatimizce şimdiki câmiin yerinde başka bir bina bulunuyordu ve kible duvarında minaresi bulunan batıdaki bölümle birlikte bir külliye teşkil ediyordu. Burasının kısmen harap olması veya ihtiyaca cevap vermemesi sebebiyle batıdaki bınadan ve harimin batısındaki dikine mekândan istifade edilmek suretiyle bu câmi yapılmıştır. Az önce de belirttiğimiz gibi câmiin yapılması bir çırpıda değil, safhalar halinde gerçeleşmiştir. Buna göre önce harimle birlikte doğu taçkapısının ve minaresinin yapılmasına başlanılmıştır. Türbe, yer ve şekil itibariyle plânlanmakla beraber yapılmasına 1508-9 yılı inşaatıyla birlikte değil, bundan sonraki yıllarda başlanılmış olmalıdır.

Az önce sözünü ettiğimiz türbeyle harim arasındaki dilitasyonlar son cemaât yerinin harimle birlikte düşünülse dahi onunla aynı zamanda yapılmadığını, inşaatına birkaç sene geç başlandığını göstermektedir. Bununla beraber eserin 1520-21 yılında tamamlandığını kabul etmek gerekmektedir.

1541 yılında ise batıdaki taçkapı yapılmıştır. Bu sırada batı bölümünün tamir görmesi ve bazı tâdilâtlara uğraması da ihtimal dahilindedir. Gerek bu onarım gerekse daha başka onarımlarla orijinal halini tamamen kaybeden Adana Ulu Câmiin batısındaki bu kısım, zaviye özelliği arzeden plânına rağmen Pîri Paşa'nın vakfettiği Sıbyan Mektebi de olabilir. Çünkü vakifeyede Adana Ulu Câmiî bünyesinde bir zaviyeden söz edilmediği halde imâret hücrelerinden bazılarının-zâhid ve sülehalara tahsis edilmesiyle ilgili şartları bulunmaktadır.

14- Sümer, F., Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. I., s. 1. Ankara 1963, s. 26.

Bildiğimiz kadarıyla câmi, bu tarihten itibaren esash bir onarım görmemiştir. Ancak son cemaât mahallindeki ahşap direkli ve kiremit kaplı sundurma yakın zamanda tamir görmüş olabilir. Müezzin mahfeli, klasik devirden ziyade daha geç devre aitmiş gibi görünüyorsa da (Resim: 1) 1671 yılında câmiî ziyaret eden Evliya Çelebi, zarif bir müezzin mahfelinden bahsetmektedir. Eser hakkındaki tarihi bilgilerimiz bu müezzin mahfelinin Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği müezzin mahfeli olmasını mümkün kılmaktadır. Çünkü müezzin mahfelinin yenilediğine dair elimizde herhangi bir delil yoktur.

Oktay Aslanapa, "Türk Sanatı" adlı eserinde câmiin doğusundaki türbenin 1540 yılında Pîrî Paşa tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir (15). Ancak buradaki lâhîtlardan ikisinin tarihi 1540'tan öncedir ve bu türbenin bu yılda yapıldığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi câmi ile türbe arasında iki-üç yıllık bir zaman farkı olsa bile iki yapının biri birinden ayrı ve bu kadar uzak düşünüldüğünü kabul etmek muhaldir. Türbe, eğer denildiği gibi böyle uzun süre sonra yapılmış olsaydı, eserin plânının incelenmesiyle de görüleceği gibi (Şekil: 1) câmiin güney doğu köşesinde lüzumsuz bir boşluk olacaktı. Burada, batı portalinin kitâbesindeki 1540 tarihinin türbeye de teşmil edilmesi gibi bir yanlışlık söz konusu olmalıdır.

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu da çinilerin tarihlendirilmesidir. Genellikle İznik mamülü olduğunda birleşilen bu çinilerin XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğunu iddia edenler çoğunluktadır. Nitekim K. Erdmann, (16), K. Otto Dorn (17), ve Hadi Altay bu görüştedir. Aynı görüşü kısmen paylaşan Oktay Aslanapa bunların çoğunun 1540-41 yılına ait olabileceğini belirtmek suretiyle daha yerinde bir görüş beyan etmiş olmaktadır. Matrakçı Nasuh'un 1537 tarihli giavûnünde altıgen şeklindeki çini panolar rahatlıkla seçilmektedir. Ayrıca türbe girişindeki IX. grup çinilerin aynısına XVI. yüzyıl ortalarında yapılan Kilis Canpolat Câmiinde (18) tesadüf etmekteyiz.

g) Banisi:

Adana Ulu Câmiin yapılmasına Halil Bey zamanında başlanmış, oğlu Pîrî Paşa tarafından tamamlanmıştır. Kitabeleri incelerken belirttiğimiz gibi batı taç kapısını da Oppenheim'in iddia ettiği gibi Pîrî Paşa'nın oğlu Mustafa değil, Paşa'nın kendisi yaptırmıştır. Kitâbe bu konuda sarîh olduğu gibi Pîrî Paşa da bu esnada Beylerbeyi olarak bulunuyordu.

15- Aslanapa, O., Türk Sanatı II, s. 243.

16- Erdmann, K., Zur Türkischen Baukunst Seldschukischer und Osmanischer Zeit, İstanbuler Mitteilungen, İstanbul, 1958, s. 24.

17- Otto Dorn, K. a.g.e., s. 119.

18- Konyalı, İ. H., Kilis Tarihi. İstanbul, 1968, s. 409.

h) Mimarı:

Ramazanoğullarının bu en güzel eserinin mimarı hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

i) Eserin Özellikleri:

Değişik birçok kültür merkezlerinin kavşak yeri durumunda olan Adana'daki bu câmi, Selçuklu, Artuklu, Memlûk, Zengi ve Osmanlı üslûplarını gayet güzel bir tertiple mimarisinde aksettirmesi yanında, sağlam yapısı ve temiz işçiliği ile de mühim bir eserdir.

Harim, Artuklu ve Selçuklu Camilerinin bir çoğunda olduğu gibi mihrap öntü kubbeli, enine sahnalar halinde yapılmıştır. Câmiin önemli özelliklerinden birini teşkil eden harimin batısındaki dikine mekânın ilk örneklerini her ne kadar, Afşin Eshâbı Kehf Mescidi (1232), Harput Arap Baba (1279), ve Ermenek Ulu Câmiinde (1302) görüyorsak da bunlar Adana Ulu Câmi kadar güzel bir terkip meydana getirmemektedirler. Nitekim münferid eserler olarak kalan bu mescidlere karşılık Adana Ulu Câmi, son cemaat mahalli formundaki harimin batısındaki dikine mekânı ile Hasan Ağa Câmi, Kemeraltı Câmi (Şekil: 2) ve Ceyhan Kurtkulağı Köyü Câmi gibi bazı eserleri etkilemiştir.

K. Otto Dorn ve Oktay Aslanapa gibi bazı San'at tarihi araştırmacılarının Zengi devri-eseri olan Bağdad yakınlarındaki Sitte Zübeyde Türbesi (XII. yüzyıl) ile yakından alakalı gördükleri batıdaki mukarnaslı konik örtünün eteğinde bulunan ejder motifleri ile Selçuklu geleneğini devam ettiren eser, daha çok Memlûklü karakteri arz etmektedir. Doğu taçkapısının nişi, minberin renkli taşakmaları, siyah-beyaz mermer kaplamalar ve yüksek çokgen kasnak üzerine sivri kubbe, tamamen Memlûk üslûbundadır. Çokgen gövdeli ve şerefe üstü külâblı olan minaresi ile iki sıra mukarnaslarla nihayetlenen dikdörtgen niş içerisine alınan türbe penceleri ile Memlûklü geleneğinin canlı bir örneği olup; bu çeşit minarelere ve penecelere özellikle Halep'te ve Güney Doğu Anadolu'da rastlıyoruz.

Benzer örneklerini Halep Ulu Câmiinde ve Gaziantep Eyüboğlu Câmiinde gördüğümüz minare gövdesini çevreleyen sağır kemerciklerin üst tarafındaki düğümler ve mihrap nişi üstündeki düğümlü köşe dolgular da Zengi menşelidir.

Câmie özellik kazandıran harim girişlerinin söğme profili bulunmayan kemer gözü şeklindeki üç kapısı, sayı ve şekil yönünden Artuklu yapısı olan Urfa Ulu Câmi ve Mardin Kızıltepe Ulu Camileri; bu kemerleri kavis boyunca alt tarafta

19- Aslanapa, O., a.g.e., II, . 70.

20- Aslanapa, O., a.g.e., II, s. 71.

21- Türkiye'de Vakıf Âbideler ve Eski Eserler, I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1972, s. 50.

birbirlerine bağlanarak çevreleyen geometrik ve mukarnas silmeler ise Mısır'daki Tolunoğlu Ahmet Câmii ve Bâbu'l-Futuh ile büyük benzerlik halindedir. Kezâ, minber kürsüsünün armut şeklinde ve hafif dilimli örtüsü de Memlûk tarzında yapılmıştır.

Ramazanoğullarının Memlûk nüfuzundan çıkıp Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle mimarilerinde ve tezyinatlarında da buna paralel bir değişimin olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim 1509 tarihli doğu taçkapısı Memlûk üslûbunda olduğu halde 1541 tarihli batı taçkapısı daha çok Osmanlıya yakındır. Çiniler de ekseriyetle İznik çinileri olup bazı benzer örneklerine Kilis Tekke Câmii ve Bursa Yeşil türbede de rastlıyoruz.

Bütün bu tesirlere rağmen komşu kültürlerden alınan bu tezyinî ve inşâî unsurların olduğu gibi taklid edilmesi suretiyle değil de çevrenin imkân ve şartları da göz önüne alınarak üstün bir mimarî anlayışla yapılmış olan eser, harimin batı sındaki son cemaât mahalli fonksiyonundaki dikine mekânı ve revak kubbelelerinin gövdeleri dört köşe düğümlü ve ucu damla şeklindeki-âlemi ile başta Adana Kemeraltı Câmii ve Bor Sanı Saltuk Türbesi kubbe alemlerinde olmak üzere birçok esere öncülük etmiştir.

Sıcak iklim sebebiyle son cemaât mahalli geniş tutulan bu câmide iklimin tesirini hâifletici tedbirlerden olan su tesisatı her nedense ihmâl edilmiştir. Şadırvanı olmadığı gibi abdest muslukları da câmi dışına konulmuştur. Yazları oldukça sıcak, kışları yağışlı geçen burada, su tesisatının câmiden uzak bir yere yapılmasının sebebini anlamak gerçekten-zordur. Helâların ve muslukların câmi dahilinde olması belki plân gereği ve estetik endişelerle mümkün değildi. Ama avluya bir şadırvanın yapılması esere daha güzel görünüş kazandılabildi. Sadece bu câmide değil hiçbir Ramazanlı eserinde şadırvan bulunmamasını dış avluda şadırvan geleneğinin yerleşmemesine bağlamak mümkündür. Ulu Câmi Medresesinde ve Tarsus Ulu Câmii'nde bulunan şadırvanlar ise muhdestir.

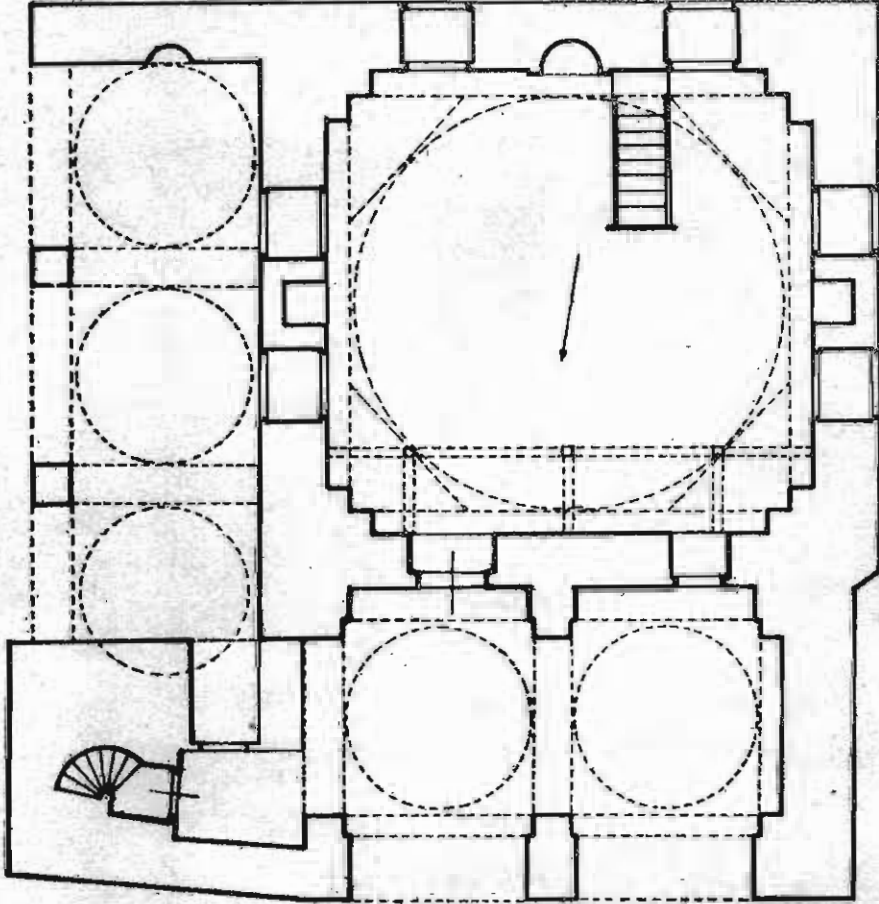
Dörtgen kaide üzerine kubbeli bir sandukalık ve onun önündeki çapraz tonozlu bir eyvandan meydana gelen türbeyi, Selçuklu ve Osmanlı türbe tiplerinden herhangi birine dahil etmek pek mümkün olmamaktadır. Türbenin önündeki bu eyvan, sandukaların bulunduğu asıl türbeye açılmaması ve bir ara kapıyla câmiin harimine bağlanması sebebiyle türbenin ziyaret yeri olmaktan çok câmiin son cemaât yeri durumundadır.

BİBLİYOGRAFYA

- 1- Adana Şer'i Mahkeme Sicilleri, Adana Müzesi.
- 2- Alishan, L.; Sissouan, Venise, 1899.
- 3- Altay, M. H.: Adana'da Ramazanoğulları'ndan Kalan Anıtlar, Adana, 1964 (Basılmamış).

- 4- Altay, M. H.: Adım Adım Çukurova, Adana, 1965.
- 5- Aslan, S.: Adana Ulu Câmii (Lisans Tezi) A.Ü. İlahiyet Fakültesi Kütüphanesi, Ankara, 1968.
- 6- Aslanapa, O.: Türk Sanatı II, İstanbul, 1973.
- 7- Bardak, Ö.: Adana İlinin İskân Târîhi ve Yer Adları (Lisans Tezi) İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi No: 901, İstanbul.
- 8- Basım, A.: Adana Şehrinin Tetkiki (Lisans Tezi), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, No: 901, İstanbul.
- 9- Batur, M.: Ramazanoğulları Mimarisi, Güney Dergisi, Adana, 1971.
- 10- Berker, Ş.: Osmanlı Devrinde Çukurova ve Civarı. Çukurova (Adana Halkevi Dergisi), Eylül, 1946, Adana.
- 11- Berker, Ş.: Osmanlı Devrinde Çukurova ve Civarına Ait Bazı Vesikalar, Çukurova, Nisan-Mayıs, 1944, Adana.
- 12- Berker, Ş.: Seyehatnâmelere göre Çukurova, Görüşler, Sayı 64-65-85-86-87, Adana, 1946.
- 13- Broquiére, B. de la; Le Voyage D'uoutremere (Yayımlayan Charles Schefer), Paris, 1892.
- 14- Darkot, B.: Adana, İslâm Ansikopedisi I, İstanbul, 1941.
- 15- Ekrem Kâmil: Gazzi-Mekki Seyahat nâmesi, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul, 1937.
- 16- Ener, K.: Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış, İstanbul, 1962.
- 17- Erdman, K.: Zur Türkischen -Baukunst Seldschukischer und Osmanischer Zeit, İstanbuler Mitteilungen, 8, İstanbul, 1958, s. 1-39.
- 18- Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi IV-IX, İstanbul, 1935.
- 19- Gazzi (Halil Kamil Efendi); Nehrüz-Zeheb Fi Tarih-i Haleb, 1926.
- 20- Gökler, Ö.: XV ve XVI. yüzyıllarda Adana (Lisans Tezi), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul
- 21- Göresine, Z.: Adana Ulu Câmii Külliyesi (Lisans Tezi); İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul.
- 22- Kum, N.: Adana Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar, 13. Türk Tarih Kurultayına Sunulan Tebliğler, Ankara, 1962.
- 23- Kum, N.: Ramazanoğulları Tarihi ve Adana'daki Eserleri, Görüşler, sayı. 35, Adana, 1941.
- 24- Kum N.: Ramazanoğulları, Türbesi, Görüşler, s. 33, Adana, 1941.

- 25- Kum, N.: Ulu Câmii Kapı Kubbesindeki Yılan Şekilleri Münasebetiyle, Görüşler, sa 34, Adana, 1941.
- 26- Laborde, L.D.: Voyage de L'Asie Mineure, Paris, 1838
- 27- Langlois, V.: Voyage dans la Cilicie dans les Mantagnes de Taurus, Paris, 1861,
- 28- Menzi, A.: Adana'da Ramazanoğullarından Kalan Mimari Eserler, (Lisans Tezi), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul.
- 29- Oppenheim, M. V.: Inschriften aus Syrien, Mezopotamien und Kleinasien, Arabische Inschriften bearbeitet von Max von Berchem, Leipzig, 1909.
- 30- Otto Dorn, K.: İslamische Denkmäler Kilikiens, Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung II/2, İstanbul, 1952.
- 31- Otto Dorn, K.: Türkische Keramik, Ankara, 1957.
- 32- Öney, G.: Türk Çini Sanatı, İstanbul, 1971.
- 33- Öztuna, Y.: Büyük Türkiye Tarihi II, İstanbul, 1977.
- 34- Paker, M.: Anadolu Beylikler Devri Keramik Sanatı, Sanat Tarihi Yıllığı, İstanbul, 1965.
- 35- Ramazanoğlu Piri Paşa Vakfiyesi ve Türkçe Tercümesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşivi, Ankara.
- 36- Salihoğlu, H.: Ramazanoğullarından Davud Oğlu Mahmud Bey Vakfiyesi, Vakıflar Dergisi, X, Ankara, 1973.
- 37- Sümer, F.: Ramazanoğulları, İslâm Ansiklopedisi, IX.
- 38- Sümer, F.: Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. I, s. 1, Ankara, 1963.
- 39- Sümer, O.: Eski Seyahatnâmelerde Adana ve Civarına Dair Bilgiler, Görüşler, Sayı: 84, Adana, 1945.
- 40- Toros, T.: Adana Mezar Taşları, Görüşler, Sayı 20-21, Adana, 1939.
- 41- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1972.
- 42- Uzunçarşılı, İ. H.: Anadolu Beylikleri, İstanbul, 1969.
- 43- Yetkin, Ş.: Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul, 1972.
- 44- Yurdaydır, H. G.: Nasûhî Matrakî, Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn, Ankara, 1976.

Şekil 2: Adana Kemeraltı Camii Plânı